

Сергеева Діана Борисівна –
доцент кафедри правосуддя Київського
національного університету імені Тара-
са Шевченка, кандидат юридичних на-
ук, старший науковий співробітник

Щодо визначення поняття “організація” у криміналістичній науці

У статті висвітлено авторський підхід до визначення поняття “організація”, який відповідав би сучасним засадам теорії криміналістичної науки.

Ключові слова: організація, криміналістика, криміналістична тактика, забезпечення.

Організована злочинність і корупція стають сьогодні соціальними явищами, для подолання яких необхідно проводити комплекс заходів соціально-економічного, організаційно-управлінського, правового та іншого характеру, які, безперечно, повинні ґрунтуватися на наукових дослідженнях у відповідних сферах.

Одним із напрямів правового характеру, завданням якого є сприяння забезпеченню прав, свобод і законних інтересів учасників кримінального судочинства, є удосконалення наукових термінів і понятійного апарату наук кримінально-правового циклу. Їх недооцінка, відсутність чітко визначеної наукової термінології, у тому числі й криміналістичної, є чинником, що негативно впливає на правозастосовну діяльність і, як наслідок, на ефективність боротьби з організованою злочинністю та корупцією.

На наш погляд, необхідною умовою ефективного вирішення завдань кримінального судочинства є належна організація як розслідування в цілому, так і окремих його етапів. Але у практичній діяльності із розслідування злочинів відмежувати організаційні заходи від інших, інколи досить складно. У науковій сфері сьогодні характерною також є підміна розробок предметного криміналістичного характеру загальними питаннями організації тієї чи іншої діяльності. Однією з причин

цього, на наше переконання, є те, що термін “організація” є одним із найуживаніших у криміналістиці, що використовується у таких словосполученнях, як “організація розслідування злочину”, “організація слідства”, “організація проведення слідчої (розшукової) дії” тощо. Але різні визначення цього поняття в теорії криміналістики, які суттєво різняться між собою за змістом, призводять до того, що як науковцями, так і практиками термін “організація” по-різному тлумачиться, по-різному розкривається його зміст, що негативно впливає на розробку теоретичних засад організаційного забезпечення діяльності органів дізнання, слідчого, прокурора, захисника та суду, а також на правозастосовну діяльність зазначених суб’єктів.

Результати проведеного аналізу криміналістичної літератури доводять, що така тенденція спостерігається в основному в наукових дослідженнях із криміналістичної тактики та методики, що негативно позначається як на розвитку науки, так і на практиці з розкриття та розслідування злочинів.

На наш погляд, єдине розуміння визначення поняття “організації” в криміналістичній науці є гарантією предметної наукової розробки проблем як організаційного, так й іншого криміналістичного характеру.

Наукові підходи до окремих аспектів поняття “організації” в криміналістиці репрезентуються у працях В. П. Бахіна, Р. С. Белкіна, А. Ф. Волобуєва, А. В. Дулова, В. Д. Зеленського, В. О. Коновалової, В. С. Кузьмічова, О. М. Ларіна, І. П. Можасової, О. В. Олішевського, М. А. Погорельського, В. В. Степанова, С. І. Цвєткова, В. П. Шеломенцева, В. Ю. Шепітька, М. П. Яблокова та інших вчених. Але єдиного підходу до розуміння поняття “організації” зазначеними фахівцями не вироблено, відсутня єдність думок й щодо його сутності. Залишається не з’ясованим також питання місця цієї наукової дефініції в структурі науки криміналістики, тобто залишається невизначеним у змісті якого розділу повинні розкриватися організаційні аспекти діяльності (у криміналістичній тактиці чи методиці, або ж утворювати самостійний розділ криміналістики), що негативно впливає на теоретичні дослідження та практичну діяльність у сфері розслідування злочинів.

Отже, **метою цієї статті** є висвітлення авторського підходу до визначення поняття “організації”, яке б відповідало сучасним засадам теорії криміналістики.

Зважаючи на те, що діяльність із розкриття і розслідування злочинів є складовою людської діяльності, а саме однією з її видів, методологічною основою для формулювання поняття “організація” є філософський діяльнісний підхід до розкриття будь-яких аспектів людської діяльності, а також поняття “організація людської діяльності” та його сутнісні структурні елементи.

У теорії та практиці людської діяльності поняття “організація” трактується досить широко: як дія із значенням організувати, організувати і організуватися; як об’єднання людей, суспільних груп, держав на базі спільності інтересів, мети, програми дій і т. ін.; сукупність людей, груп, об’єднаних для досягнення якої-небудь мети, вирішення якогось завдання на основі принципів поділу праці, поділу обов’язків та ієрархічної структури, громадське об’єднання, державна установа; як складова частина управління, суть якої полягає в координації дій окремих елементів системи, досягненні взаємної відповідності функціонування її частин; особливості будови, устрій чого-небудь, структура; як фізичні й психічні особливості окремої особи; як комплекс заходів, зміст яких полягає в координації дій окремих елементів системи [1, С. 679]. Радянський енциклопедичний словник визначає термін “організація” як процес або сукупність дій, що призводять до утворення або удосконалення взаємозв’язків між частинами цілого [2, С. 935].

Таке широке трактування даного терміну можна пояснити, виходячи з його етимологічного значення. “Організація” є похідним від “орган” – частина організму, що має визначену будову і спеціальне призначення; засіб, знаряддя; періодичне видання [4, С. 678].

Поняття “організація” тісно пов’язане із суспільним життям – створенням і функціонуванням певних сукупностей людей (їх груп). У розумінні об’єктивного явища, властивого всім керованим соціальним об’єктам, поняття “організація” використовується разом з поняттям “управління”, розуміється як його складова частина, функція [1, С. 1300; 3, С. 97]. У свою чергу, термін “управління” розуміється як діяльність органів влади; сукупність приборів, пристосувань, пристроїв, за допомогою яких управляється хід машини, механізму; великий підрозділ якої-небудь установи, велика адміністративна установа [4, С. 726].

Хоча із вищенаведеного і вбачається тісний зв’язок між поняттями “організація” та “управління”, разом з тим, дослідники вказують, що: управління являє собою цілеспрямовану діяльність, що організовує й координує спільні зусилля учасників процесу управління в рамках уже наявної та певним чином організованої структури [8, С. 10]; метою управління є досягнення запрограмованого стану системи, в той же час метою організації є впорядкування та узгодження зв’язків між елементами системи [6, С. 8]. Водночас, організацію управління визначають як створення системи управління або внесення прогресивних змін у побудову і порядок функціонування раніше утвореної діючої системи управління [7, С. 609]. Організацію розглядають як функцію процесу управління, що являє собою свідому діяльність, спрямовану на упорядкування стану тих чи інших соціальних утворень [3, С. 97], виділяючи

як організацію процесу управління в цілому, так і організацію його окремих стадій [6, С. 12; 8, С. 188].

Узагальнюючи вищезазначене, можна дійти висновку про доцільність розгляду терміну “організація” відносно певного виду людської діяльності у трьох аспектах:

- власне організації (організація у статистиці),
- діяльності з упорядкування організації (організація організації),
- діяльності з упорядкування процесу управління діяльністю організації (організація управління організацією).

Організація у статистиці являє собою стан (властивості) певної системи управління (стан об’єкту та суб’єкту управління), що виявляється у рівні впорядкованості цієї системи, характеризує її організаційну структуру, відображує мету створення цієї системи, місце та роль кожного з її елементів, їх функції, повноваження, відповідальність, а також підстави, умови і напрями взаємодії тощо. У цьому випадку організацію можна розглядати як усталений взаємозв’язок елементів систем, частин цілого, їхню внутрішню впорядкованість, узгодженість відповідно до структури системи цілого [9, С. 43]. Саме у такому аспекті визначав термін “організація” В. П. Боголепов, розглядаючи організацію як взаєморозташування та взаємозв’язки елементів деякого комплексу (предметна та структурна частини організації), їх дії та взаємодії (функціональна частина), обумовлені єдністю мети чи функцій, що ними виконуються і визначеними обставинами місця та часу [10, С. 44–45].

У криміналістиці організацію як певну систему пропонує розглядати Л. А. Соя-Серко. Він відносить до організації слідства структуру слідчого апарату, підслідність, нагляд за слідством, права та обов’язки слідчих та інших осіб, що беруть участь у розслідуванні, матеріальне забезпечення роботи слідчих, організацію їх праці [11, С. 8]. Як бачимо, науковець не розкриває такі характеристики зазначеної системи, як її елементи, структуру, взаємозв’язки між елементами системи, їх характер та ін. Водночас, зазначену організацію, відповідно до теорії управління, можна визначити як організацію управління у слідчій діяльності.

У другому аспекті організація розглядається як одна з функцій управління, що являє собою діяльність з упорядкування (налагодження) системи управління та має на меті підвищення рівня організованості цієї системи шляхом: створення, підтримання функціонування та подальшого розвитку організаційних структур управління; здійснення організуючого впливу суб’єкта на об’єкт управління з метою впорядкування та узгодженості зв’язків між елементами системи; забезпечення взаємодії частин системи тощо.

Як слушно зазначають окремі фахівці, удосконалення і розвиток соціального (у т. ч. державного) управління зумовлює необхідність “проектування” високоефективної організації, що здійснюється за такою універсальною схемою: відповідно до поставленої мети добирається необхідна сукупність складових елементів (засобів) і визначається їх структурно-функціональний зміст; здійснюється вибір найбільш раціональних форм і методів (способів) об’єднання елементів у єдину систему; регламентуються їх взаємозв’язки та взаємодія при переході від одного рівня організованості до іншого [12, С. 294].

На наш погляд, розглянуті вище аспекти розуміння організації у статисті та як діяльності з упорядкування (налагодження) системи управління лежать за межами предмета науки криміналістики та є сферою дослідження наук управлінського циклу.

Третій аспект розуміння організації як діяльності з упорядкування процесу управління (його окремих стадій) полягає у забезпеченні оптимальних умов для прийняття та реалізації управлінських рішень у діяльності певної організації. Саме у такому контексті використовується термін “організація” у криміналістиці.

На підставі результатів системного аналізу висвітлених точок зору з цього питання, можна дійти висновку, що в теорії криміналістики під організацією розуміють: визначення кола слідчих дій та оперативно-розшукових заходів [13, С. 42–43; 14, С. 34], їх послідовності [13, С. 42–43; 15, С. 3] чи поєднання [14, С. 34]; визначення форм і методів участі громадськості в розслідуванні [13, С. 42–43]; планування розслідування [14, С. 34; 16, С. 21], планування та організацію слідчих дій [16, С. 21], планування використання сил та засобів [17, С. 273]; взаємодію слідчого з оперативними працівниками міліції [16, С. 21; 18, С. 31]; забезпечення можливості відшкодування збитків [13, С. 42–43; 18, С. 31]; форми і методи використання допомоги громадськості при розслідуванні [18, С. 31]; специфіку вирішення розумових завдань, використання НТЗ, економію процесуальних засобів [14, С. 34]; раціональний вибір, розстановку і прикладання сил, знарядь і засобів, які має в своєму розпорядженні слідчий [19, С. 59]; створення і використання оптимальних умов для досягнень цілей судочинства [19, С. 59] або умов для якісного провадження слідчих та інших дій [17, С. 273]; розумову діяльність слідчого, направлену на побудову уявної моделі всього акту розслідування, матеріальним вираженням якої є письмовий план у справі [20, С. 440] тощо. Також до змісту організації розслідування включаються елементи організації робочого дня слідчого [16, С. 21; 21, С. 297], матеріально-технічного забезпечення [14, С. 34] тощо. Так, наприклад, І. Ф. Крилов фактично звужив організацію розслідування до правил наукової організації праці слідчого [21, С. 297].

На наш погляд, представлені позиції не досить чіткі, оскільки переважна більшість науковців, не даючи визначення поняттю організації, розкривають її зміст через перерахування елементів. До того ж, часто у визначення поняття організації включаються як елементи, що стосуються розслідування в цілому, так і окремих засобів розслідування – слідчих дій.

Отже, результати проведеного аналізу вказують на неоднозначність трактування терміну “організація” у криміналістичній науці. Разом з тим, проведене дослідження дозволило виокремити науковий підхід, якого дотримуються Р. С. Белкін, А. Ф. Волобуєв, О. М. Ларін, І. П. Можасва, В. В. Степанов, В. Ю. Шепітько, М. П. Яблоков та інші науковці, що організація є забезпеченням. На наш погляд, він є найбільш обґрунтованим, оскільки найточніше відображає етимологічну сутність “організації” як діяльності з упорядкування процесу управління (його окремих стадій), що полягає у забезпеченні оптимальних умов для прийняття та реалізації управлінських рішень у діяльності певної організації.

Виходячи з того, що будь-яка організаційна діяльність є забезпеченням досягнення певних цілей, необхідно звернутися до етимології слова “забезпечення”, відповідно до якого, “забезпечення” має значення дії зі значенням “забезпечувати” – постачаючи щось у достатній кількості, задовольняти кого-, що-небудь у якихось потребах; надавати кому-небудь достатні матеріальні засоби до існування; створювати надійні умови для здійснення чого-небудь, гарантувати щось.

Через призму нашого дослідження, найбільший інтерес становить визначення “забезпечення” як створення надійних умов для здійснення чого-небудь. Отже, семантичний аналіз понять, пов’язаних з терміном “організація”, дозволяє побудувати наступну конструкцію “організація – забезпечення – створення надійних умов”.

На нашу думку, дотепер актуальними залишаються пропозиції Р. С. Белкіна чітко розрізняти рівні організації як діяльності і виокремлювати рівень поняття організації розслідування в цілому, тобто рівень криміналістичної методики та тактичний рівень організації розслідування, тобто організацію проведення окремої слідчої (розшукової) дії або організаційно-технічного заходу в межах конкретного акту розслідування.

Виходячи з цього, питання організаційного характеру повинні посідати відповідне місце у криміналістичній тактиці, якщо мова йде про організацію застосування тактичного прийому, тактичної комбінації або тактичної операції під час провадження слідчої (розшукової) дії або організацію слідчої (розшукової) дії, якщо тактичний аспект під час її провадження відсутній [22].

Разом з тим, слід зауважити, що організація не є самостійною (автономною) діяльністю, вона є допоміжною щодо діяльності тактич-

ної, здійснюється з метою забезпечення оптимальних умов для її проведення. Таким чином, необхідно чітко розмежовувати тактичні прийоми, які по праву називають центральним елементом криміналістичної тактики, та організаційні заходи, що здійснюються як допоміжна, забезпечувальна діяльність, і не допускати їх підміни один одним як у наукових пошуках, так і практичній діяльності із розкриття та розслідування злочинів.

Отже, під організацією слідчої дії, на наш погляд, необхідно розуміти забезпечення оптимальних умов для її найбільш ефективного проведення відповідно до вимог кримінального процесуального закону.

Криміналістична методика або методика розслідування окремих видів злочинів як сукупність криміналістичних рекомендацій щодо швидкого, повного та неупередженого розслідування також, на наш погляд, не може бути представлена без рекомендацій організаційного характеру. На наше переконання, структурними елементами окремої методики розслідування, що мають організаційний характер, є особливості планування розслідування, взаємодії слідчого з оперативними підрозділами та іншими правоохоронними органами, особливості використання допомоги громадськості та ін.

Найбільш вдалим нам уявляється визначення “організації” на методичному рівні, тобто організації розслідування як комплексу заходів із забезпечення оптимальних умов для використання найбільш ефективних у конкретній слідчій ситуації рекомендацій криміналістичної методики з метою повного та неупередженого розслідування при мінімальних витратах часу, сил і засобів.

На підставі викладеного, вважаємо доцільним поняття “організація” у криміналістиці розуміти як певний вид діяльності із забезпечення, створення надійних умов для чогось і виокремлювати рівень поняття організації розслідування в цілому, тобто рівень криміналістичної методики та тактичний рівень організації розслідування, тобто організацію проведення окремої слідчої (розшукової) дії або організаційно-технічного заходу в межах конкретного акту розслідування.

Пропонуємо організації визначати як комплекс заходів із забезпечення оптимальних умов для використання найбільш ефективних у конкретній слідчій ситуації рекомендацій криміналістичної методики (тактики) з метою повного та неупередженого розслідування (або ефективного проведення, якщо мова йде про слідчу (розшукову) дію, тактичну операцію тощо) при мінімальних витратах часу, сил і засобів відповідно до вимог кримінального процесуального законодавства.

Список використаних джерел

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., допов. та CD) / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К.; Ірпінь : ВТФ “Перун”, 2009. – 1736 с.
2. Советский энциклопедический словарь / гл. ред. А. М. Прохоров. – [3-е изд.]. – М., 1980. – 1660 с.
3. Плішкін В. М. Теорія управління органами внутрішніх справ : [підручник] / В. М. Плішкін ; [за ред. Ю. Ф. Кравченка]. – К. : НАВСУ, 1999. – 702 с.
4. Ожегов С. И. Словарь русского языка / С. И. Ожегов ; [под ред. Н. Ю. Шведовой]. – [17 изд.]. – М., 1985. – 797 с.
5. Можаяева И. П. Организационные основы криминалистической деятельности : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 “Уголовный процесс ; криминалистика и судебная экспертиза ; оперативно-розыскная деятельность” / И. П. Можаяева. – Саратов, 2003. – 26 с.
6. Кувакін С. В. Організаційні форми управління органами внутрішніх справ : загальнотеоретичний аспект : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 “Теорія управління ; адміністративне право і процес ; фінансове право” / С. В. Кувакін. – Х., 2001. – 18 с.
7. Большой экономический словарь / под. ред. А. Н. Азрилияна. – М. : Институт новой экономики, 2002. – 1280 с.
8. Основы управления в органах внутренних дел : [учебник] / Н. И. Буденко, Г. П. Герт, В. Р. Кисин [и др.] ; [под. ред. А. П. Коренева]. – М. : Щит-М, 1996. – 343 с.
9. Українська радянська енциклопедія : [в 12 т.]. – [2-е вид.] – К. : Головна редакція УРЕ, 1982. – Т. 8. : Олєфіни – Поплін, 1982. – 528 с.
10. Боголепов В. П. О состоянии и задачах развития общей теории организации / В. П. Боголепов // Организация управления. – М. : Наука, 1968. – С. 44–60.
11. Михайлов А. И. Научная организация труда следователя / Михайлов А. И., Соя-Серко Л. А., Соловьев А. Б. – М. : “Юрид. лит.”, 1974. – 168 с.
12. Юридична енциклопедія : [в 6 т.] / [редкол. : Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін.]. – К. : “Укр. енцикл.”, 1998. – Т. 4. – 2002. – 768 с.
13. Мирский Д. Я. Некоторые вопросы методики расследования отдельных видов преступлений / Д. Я. Мирский // Принципы неотвратимости наказания и задачи советской криминалистики. – Свердловск, 1972. – С. 42–43.
14. Коновалова В. Е. Психология в расследовании преступлений / В. Е. Коновалова. – Харьков, 1978. – 144 с.
15. Организация работы следователя. Методическое пособие / Карнеева Л. М., Ключанский В. И. – М. : Госюриздат, 1961. – 127 с.
16. Кавалиерис А. К. Научная организация предварительного следствия / А. К. Кавалиерис // Криминалистический сборник. – Рига, 1970. – С. 21–28.
17. Криминалистика : учеб. пособ. / А. В. Дулов, Г. И. Грамович, А. В. Лапин и др. ; [под ред. Дулова А. В.]. – Мн. : ИП “Экоперспектива”, 1998. – 415 с.

Борьба с организованной преступностью и коррупцией (теория и практика)

18. Шаламов М. П. Некоторые проблемы советской криминалистики М. П. Шаламов. – М., 1965. – 182 с. – 123 с.

19. Ларин А. М. Расследование по уголовному делу. Планирование. Организация / А. М. Ларин. – М., 1970. – 224 с.

20. Белкин Р. С. Курс криминалистики: Частные криминалистические теории. : [в 3-х т.] / Р. С. Белкин. – М.: Юристъ, 1997. –

Т. 2.– 1997. – 464 с.

21. Криминалистика : учебник / под ред. И. Ф. Крылова. – Л., 1976. – 591 с.

22. Погорельский М. А. Криміналістична тактика: щодо визначення поняття [Електронний ресурс] / М. А. Погорельський, Д. Б. Сергєєва // Часопис Національного університету “Острозька академія”. Серія “Право”. – 2012. – № 1 (5). – Режим доступу :

<http://lj.oa.edu.ua/articles/2012/n1/12pmasvp.pdf>.

В статье раскрывается авторский подход к определению понятия “организация”, который соответствовал бы современным принципам теории криминалистической науки.

The article deals with the disclosure of the determination of the concept “organization”, which would correspond modern principles of the theory of criminalistics science.

Стаття надійшла до редакції журналу 29 жовтня 2012 року.